

ELS NOSTRES LLAURADORS: TRANSFORMACIÓ AGRÍCOLA, SISTEMES DE REG I LA REFORMA AGRÀRIA

*"Matareu en mi tot allò que m'agrada
i esborrareu amb el marbre
la terra de l'avi, la terra del pare,
però no podreu matar la flama
del meu amor al poble..."*

El tractament, des del punt de vista històric, del discurs analitzador en la problemàtica de l'agricultura del baix poble rural ha estat un exercici suggeridor, perquè darrere del seu context global s'amaga tota una varietat de regles socials.

De fet, en la immensa majoria dels casos, la terra ha estat a les mans de la noblesa valenciana fins al segle XIX, encara que treballada generalment per l'arrendatari, aquest personatge històric de la nostra agricultura.

En l'ordre conceptual dels seus hàbits, sol aparéixer el costum de portar un *llibre de pagaments*, on s'anotaven les despeses derivades dels treballs propis en el conreu de les terres arrendades, a més dels pagaments, com es pot deduir, que feien efectius als senyors dues voltes cada l'any: una, el primer sant Joan de l'any (al juny), i l'altra per sant Dionís (a l'octubre).

Arran de la instauració del sistema econòmic liberal del segle XIX, seran reconeguts els drets històrics sobre les terres que treballa l'arrendatari.

El llibre de pagaments, d'ençà d'aleshores serà conegut com a *llibreta d'arrendament*, un document que es convertirà en un arma legal decisiva en els conflictes que plantejarà posteriorment aquest nou decret entre l'arrendatari i el senyor. Plet que es resoldrà finalment, en el primer terç del present segle, amb la venda d'una part de les propietats treballades per l'arrendatari, o bé en altres casos, mitjançant el lliurament de la cinquena part de la terra treballada.

L'agricultura en general, ja fou tractada en QUADERNS D'INVESTIGACIÓ per Josep B. Escrivà, Francesc Garcia Barberà i Vicent Martí Gil, l'any 1984. Tanmateix, atés que era un treball parcial fet des d'una visió general de

l'agricultura, sense entrar a esmicolar cadascuna de les diferents parcel·les que engloben un tema tan ample i complex com l'agrícola, deixaren una porta oberta a l'impuls abastador d'un nou treball en profunditat. Al meu parer, l'agricultura es troba mancada d'una radiografia que aborde sospesadament i en profunditat aspectes molt poc tractats fins ara, com també d'una exhaustiva anàlisi sobre el principal protagonista d'aquesta història: el llaurador. Un tractament aplicat des del context rural on es mou i, sobretot, des del vessant del relleu humà, ens descobreix la figura d'aquest personatge com un vertader desconegut per a la majoria de la societat a causa dels escassos treballs o assajos que n'hi ha a l'abast de tothom.

Dins de l'ample context de la història i en el terreny de la investigació, els treballs han estat més aviat escassos. La falta d'un estudi rigorós que abordara el desenvolupament de la gent del nostre camp a nivell individual o col·lectiu, ha estat la crosta d'indiferència per part de la societat i de la classe il·lustrada sobre aquest potencial humà i els seus esquemes rurals. De fet el llaurador ha estat tractat com el gran marginat dins la mateixa societat; avui encara és freqüent veure el rebuig de què és objecte. Així, quan es parla d'ell encara se l'identifica amb els *tarròs*, rebaixant d'aquesta manera la seua pròpia dignitat. Aquestes manifestacions semblen, si més no, producte de la ignorància encara no corregida que sobre aquest col·lectiu manté part d'una societat estrafolària. D'altra banda no es comprén de forma més raonable.

Cavanilles ja escrivia en el segle XVIII: «Los propietarios que no son cultivadores observan las mejoras de sus campos y lejos de mostrarse agradecidos a sus industriosos arrendatarios aumentan el arriendo y los fuerzan a separarse de la heredad que mejoraron, pasándola a cualquiera que más ofrece; vicio demasiado común en el reino de Valencia, aun entre sujetos riquísimos».

Però no tot és pessimisme negatiu. Faltaríem a la realitat si no ens apressàrem a afegir que hi ha hagut excepcions. Cal destacar moments de la història en què la societat ha estat participativa. Segons Vicent Torralba, l'home encarregat d'implantar a les acaballes de la república les estructures del sindicalisme de la CNT a Alaquàs des de les bases anarquistes: «Verdaderament des que l'home primitiu s'agrupà entorn d'una societat organitzada on no hi havia classes jerarquitzades ni llinatges hereditaris; en una societat participativa i lliure amb un sistema de vida comunal que exercia el repartiment de la riquesa de forma equitativa, jo crec que a Alaquàs no s'havia despertat un entusiasme tan gran per la terra com el viscut els primers dies d'haver esclatat la guerra... La gent treballava la terra amb devoció: acariciant-la religiosament com la mare maternal de tots...».

«Quan l'any 1936 vaig instaurar a Alaquàs els postulats de l'anarquisme per mitjà de la CNT, no vam arribar a col·lectivitzar totes les activitats que allí funcionaven, sinó que nosaltres vam crear les condicions necessàries perquè mit-

jançant l'esforç de tots, millorara la rendibilitat en aquelles coses que fins aleshores no havien sigut rentables. La seu del sindicat es muntà a la casa de Tomás Lluna al carrer Major, en un magatzem on es distribuïa farina, llet, llegums i tota mena d'articles de primera necessitat. Tots els llauradors d'Alaquàs s'afiliaren al sindicat des del primer moment fins un total de quatre-cents. Tot allò funcionava tan bé que la gent estava entusiasmada. Verdaderament, allí es va crear un ambient formidable i una escola d'amor a la terra on tots participaven».

Però llevat d'algunes excepcions insignificants, l'entusiasme compartit és esporàdic i poc rellevant; la desconexió entre el dalt urbà de la ciutat i el baix rural del poble es veuria reflectida al capdavant en una realitat constatada, distanciable i passiva. La col·lisió entre la capa industrialitzada i el sector agrícola ha estat sempre latent i d'espatlles; les vegades que han coincidit són escasses i ben aviat han anat desinflant-se. Tant la burgesia il·lustrada com la societat urbana han contemplat la figura del llaurador des de la llunyana perspectiva de la indiferència amarga i corrosiva.

La falta de sintonia entre la societat urbana industrialitzada i el món rural es posa de manifest en la manca de monuments dedicats al llaurador arreu de tot el País Valencià. Si tots els pobles dediquen monuments als seus fills més il·lustres, pocs, ben pocs, són els que han rendit un homenatge a la labor d'aquests homes. Sols el poble d'Anna té un monument dedicat a les eines de la verema. Aldaia també té una plaça on recull els elements propis de l'almàssera d'oli amb una premsa i les pedres de moldre les olives, cedides per la família *Buixquera*.

Al llarg del temps i, durant moltes centúries, les zones rurals han estat integrades, quasi totalment, per famílies de llauradors on tots participaven dels problemes i dificultats derivats de la terra, com una cosa pròpia, lògicament perquè afectava directament la seua economia; per tant, la figura del llaurador no sols era molt coneguda sinó que es veia reflectida com una part activa del cos social del poble. Però el desenvolupament industrial que es va produir a l'àrea rural en les últimes dècades, amb el continuat transvasament de mà d'obra del camp a la fàbrica, del poble a la ciutat, ha convertit aquest col·lectiu en un reducte ignorat i marginat.

Però, com és en realitat el nostre llaurador? Quines són les interioritats del seu pensament enmig de la isolada soledat que respira mentre treballa la terra? Quina ha estat l'actitud dels nostres llauradors davant dels grans reptes d'adaptació en temes tan fonamentals com és ara la constant transformació agrícola, nous sistemes de cultiu, canalització dels aqüífers, mecanització del camp, etc? Cal doncs, fer un breu esbós que ens endinse en el complex món que envolta el nostre llaurador, des del vessant del seu caràcter i les seues tradicions; un perfil que ens ajude a posar la seua figura a l'abast de la societat.

El llaurador es pot definir com una persona de caràcter alegre, bonàs i picardiós, amb una veu ardent i xiscladora. El torrentí i el picanyer són un bon exem-

ple d'aquestes qualitats genuïnes; entre ells s'expressen quasi a crits. És gent a qui agrada la broma, i quan treballen en colla utilitzen un llenguatge que, per a l'estrany, pot semblar ofensiu. El llaurador, dins del seu hàbitat, es mou com peix en l'aigua, però quan xafa la catifa dels inacabables carrerons dels despatsos, es troba perdut i desarborat. En aquest context del ser i sentir, el llaurador se'ns revela d'un primitivisme deliciós.

Cenyint-nos al llaurador d'Alaquàs, el nostre llaurador es caracteritza pel comportament discret i moderat. No sol gesticular, i quan parla ho fa de forma solemne i greu. Home de poques paraules, mesurat amb una parla assossegada i reflexiva: es pot dir del nostre llaurador que resumeix amb el gest o la mirada el valor de les coses, el valor de la vida...

Cal separar dos tipus de categories dins del concepte general que engloba el llaurador:

- (A) Aquesta categoria agrupa els menuts i grans terratinents.
- (B) Grup integrat pels jornalers.

El grup A estava format per quatre cossos diferencials dins de l'ordre econòmic i social més poderós. L'ordre que aglutinava aquestes capes més privilegiades estava encapçalada per:

(A.1) El potentat propietari de grans extensions de terres pertot aïreu, tot i que això no implicava que fóra forçosament el tradicional llaurador dedicat exclusivament al conreu dels seus camps. Eren més aviat personatges il·lustres de la burgesia o classe alta, que inverteixen les seues rendes en grans propietats agrícoles.

(A.2) El llaurador de classe mitjana que formava l'esquema més important del baix poble rural. Estava integrat per una capa tradicional de minifundistes d'ençà del segle XIX, xicotetes famílies de llauradors que depenien exclusivament de la terra per a viure. També solien practicar la cria de cucs de seda a les andanes de les alqueries. A la vora dels margens de les propietats i al llarg de les sèquies, cultivaven les moreres en grans quantitats.

(A.3) El xicotet llaurador. Agrupava l'artesà del taller o la fàbrica, perolers, cullerers, torners, etc., que alternaven el seu ofici amb l'agricultura mixta.

(A.4) El típic arrendatari —el personatge més tradicional de l'agricultura fins al primer terç del present segle— és sense dubte la figura més genuïna i representativa de la parceria (consistent en un contracte entre els hòmens lliures, propietari-colon), introduïda i desenvolupada a la península pels àrabs arran de la invasió morisca del segle VIII.

Entre la classe treballadora no hi havia aquest tipus de rang de caràcter econòmic, més aviat es donava una situació específica i distinta dins de la mateixa activitat. Així, entre els assalariats trobem les modalitats següents:

El tio Quico "Cubella" jornalero de ca Micalet "el Curro" enllà pels anys 1890. Aquest home estava casat amb Maria "la Pitjera", tia de la dona del tio "Careto".

(B.1) El bracer eventual era aquell que no estava lligat a un mateix patró i que, normalment, era llogat cada dia en la seua pròpia casa o a la plaça del poble (a Alaquàs no ha existit mai el costum d'anar a llogar-se a la plaça), o bé a qualsevol casino. Aquest tipus de treballador solia agrupar-se en colles per realitzar, sobretot, les feines de temporada, com plantar cebes, entrecavar cebes, cavar horts, arrancar creïlles, segar arròs, blat o herba per a sec, etc.

Voro de *ca Modesta*, el tio Voro Millares, Pepet d'Anguila, Ramón de Cosme, els germans Anguila, Jesús i Pepe de cal tio Xato de l'alqueria, Manolo Masena, Pepe el Carboner, Pepet de Pau, Baptiste el Garrofi, Paco Setesquenes, Lluís Setesquenes, Vicent Bessó, Vicent el Pansit, Alfredo Picanya, l'autor d'aquest treball i tants altres... Són un bon exponent del dinamisme d'aquestes colles allà pels anys 1950.

Pels volts dels anys trenta cal destacar, segons el testimoni oral la presència de dos antigues colles de plantadors de cebes a Alaquàs molt famoses: la colla dels Cosmes, integrada pels quatre germans: Pepe, Vicent, Francisco i Ramon; i una altra integrada pel tio Pepe l'hortolà (José Sena), Micalet Precili i el tio Giner (José Sena fill). D'aquest últim es conta que fou el plantador més gran que s'ha conegut.

El cap de colla solia ajustar l'estall abans de llogar-se, i fixava el sou. Quan es tractava de segar alfals per a sec, la feina s'estipulava per fanecades; la sega del forment, per càrregues, i la plantà de la ceba, per milers.

(B.2) El jornalier fix amb un mateix patró, és a dir, el típic criat que menja i dorm a casa de *l'amo*. A Alaquàs es pot citar algun d'aquests exemples de criats que encara estan en la memòria de molta gent: *Paco Madriles*, evacuat de Madrid amb la seua família durant la guerra, va estar de criat a casa del tio Micalet *de la Plaça*; Vicent Bonillo, a cal tio Francisco *Prima*; Rafael el *Geperut* a cal tio Marcos; Antonio López a ca Teresa i Fina, *les Burres*, José (germà de l'anterior) a cal tio Geroni; Voro *el Manxego*, a cal tio Vicent *el Burro* i Nicolás García, a cal tio Ramón *el Burro*.

En la dècada dels anys cinquanta, els criats guanyaven un *duro* per dia i menjats. Els patrons eren grans terratinents amb extensos patrimonis de terres a les zones interiors del secà, dins dels termes de Xiva, Godelleta, Torrent, Aldaia, Quart...

Tonellet d'aigua i vanyes per a ficar l'oli i el vi amb que s'hi provisionaven els llauradors per anar al secà.

Aquests jornaliers, quan pujaven a llaurar les vinyes, solien quedar-se durant tota la setmana al secà. Més endavant s'aniria retallant aquest costum. Feien nit en xicotetes casetes i llauraven fins a la posta del sol. Després ells mateixos es

preparaven i cuinaven els guisats, que quasi sempre eren de creïlles en suc, creïlles bullides amb un poquet d'oli cru, i arròs en *abaejo* (l'*abaejo* era el menjar dels pobres en aquells temps). A l'interior de la caseta, l'espai era molt reduït: un estable per a l'animal i poca cosa més. A tot estirar, un petit fumeral. El criat o jornal·ler, es gitava en una màrrega de pello·rfa als peus de l'haca. Com diu la gent de poble, eren llauradors de sec amb forçat de rella estreta.

(B.3) Bracers fixos. Aquesta modalitat de treballador comprenia tots aquells llauradors bracers que, encara que treballaven per al mateix patró, a diferència dels anteriors jornal·lers cobraven un sou diari però no menjaven ni es gitaven a casa de l'amo.

Dins d'aquesta modalitat de jornal·ler, hi havia: el tio Gori, que treballava a cal tio Elies *Treneta*; Voro Felip, que ho feia al convent de les monges Oblates; Àngel (germà de Pepe *el Grande*) a cal tio Macario; Paco *el Masero*, a casa de Jesús *Bleda*.

(B.4) El jornal·ler amb l'animal és d'alguna manera l'excepció dins del tipus de treballador, ja que no eren bracers. Els llogaven amb l'haca per a realitzar els treballs propis de la terra, com passar de giratòria, solcar o passar d'entauladora. Entre aquests hòmens trobem el tio Francisco *Rioja*, Micalet *el Frare*, Voro *Martí*, Paco *el Mut* de cals *Burros* i Paco de *Carmelo*, entre altres.

Pepe Ferrandiz Guia "de ca les Benites" solcant la terra per a sembrar els fessols amb la seua haca Romera. A l'esquerra el seu fill Ton i passant d'entauladora amb l'haca Castanya. Unes imatges evocadores de les llavors del camp...

En l'actualitat tan sols ens queda al poble Pepe Guia de cal tio *Benito*, que és l'únic llaurador del poble que no ha volgut pujar-se al tren de la modernitat i que es resisteix a la mecanització del camp. Li agraden les coses fetes per la mà de l'home, com s'ha fet sempre; vivint i respirant els espais lliures de l'entorn natural amb el càlid contacte dels seus animals: l'haca i els gossos que tant estima...

Al que s'ha exposat fins ara sobre la figura del llaurador, podem afegir allò que sembla una reflexió assumible. Si la universitat té per funció la preparació dels nostres fills per dotar-los de lleis i recursos que els enfronten amb garanties als problemes que genera una societat competitiva i material com ho és la nostra, el llaurador en general, que ha treballat la terra des que la humanitat dominà la naturalesa per a servir-se dels seus recursos, tindrà sempre per càtedra els verges escenaris de la mateixa naturalesa, per transmetre de generació en generació l'amor al treball i al sacrifici. Els han ensenyat el gust per les coses ben fetes, el respecte a les tradicions dels seus avantpassats. El sagrat acatament a les lleis de reg que emanen del nostre mil·lenari Tribunal de les Aigües: perquè l'esperit d'estima d'aquests hòmens, hereus de la mil·lenària institució, resulta més ferm que cap altra llei, i conserva entre els seus costums aquest enclavament de la tradició més ancestral.

EL TRIBUNAL DE LES AIGÜES una institució milenària que ha estat objecte d'infinidats de treballs pels erudits arreu de tot el món. Els membres del jurat encapçalats pel seu president, el picanyero Emilio Casaban "Millot", durant la celebració d'un judici de l'any 1971

Cal destacar alguns fets importants. Encara està present en la memòria popular la generositat d'un benefactor del poble: Benito Montalt *el tio Benito*, l'únic síndic del Tribunal de les Aigües que hi ha hagut a Alaquàs. L'hivern de 1925 es van patir les inclemències d'un fort temporal de pluges que es prolongaren durant unes setmanes i provocaren una aturada en el treball del camp i, en conseqüència, les lògiques pèrdues de peonades entre els treballadors, de manera que es va crear una dramàtica situació entre les famílies modestes i de menys recursos econòmics. El tio Benito, conscient de l'angoixa i la desesperació d'aquestes famílies, aparellà l'haca i, carregant el carro de fesols, creïlles, cigrons i de tot el que tenia al seu abast, ho repartí per les cases més pobres del poble.

Com que els hiverns vinents tomaren a produir-se les mateixes situacions, el tio Benito visità les cases dels llauradors més rics del poble (cal tio Ramon *de Panolla*, cal tio Àngel *de Trena* i cal tio Domingo, entre altres) per demanar-los ajuda per als pobres, cosa que a l'últim feren aportant menjar, que pal·lià en gran mesura la fam de moltes famílies.

«Encara hi ha algunes persones -confessa Teresa Ferrándiz, besneta del tio Benito- que s'acosten a la seua tomba i diuen: ací està l'home que fou el pare de tots els pobres del poble...»

Aquestes són algunes qualitats d'aquests hòmens i el món que els envolta. Un món que l'home d'avui ha convertit per la seua supèrbia i ambició, en un món inhabitable.

En uns moments de constants canvis evolutius en totes les parcel·les de la societat, cal fer una tasca d'investigació per rescatar i recopilar aquelles coses que han girat sempre al voltant de la vida del llaurador i que es troben en perill de desaparèixer del mapa rural, com és ara les peces de mesurar, els estris domèstics, les eines de treball, etc. Tot un món suggeridor que forma part del nostre patrimoni cultural.

A Alaquàs, l'abundància d'aigua que proporciona, des de les darreres centúries, la séquia de Benàger, amb un fèrtil reg canalitzat pel sistema de braços, ha fet possible que les partides

Magina del forment. Maquina que servia per a passar el gra del forment i netejar-ho de pols, mitjans, caula o cucs que caïen dins d'un llibrell que s'hi posava davall de la Magina.

de l'horta -la Pastora, Dijous, Terç i el Rollet- es troben en una situació privilegiada, que fan de la seua terra una horta exuberant.

Per la seua naturalesa, la terra de regadiu porta implícita una constant renovació en el sistema de conreu; la collita que enguany és rendible, l'any següent pot ser ruïnosa. A més a més, és probable que d'ací a algun temps ja no existisca aquest dinamisme imprevisible -per la mancança d'una planificació d'ajustament assumible per una realitat previsor-, que ha fet que el nostre llaurador s'haja caracteritzat per una iniciativa adaptable, dins la inestabilitat, a qualsevol innovació que es produïska en el sector agrícola. De manera que al llarg de més de dos-cents anys s'han implantat per al seu conreu diferents espècies que van des de la morera per a la cria de cucs de seda, el cànem, el lli, blat, llegums, cereals, hortalisses, etc., fins al taronger. El cultiu de l'arròs i del cotó. El tabac també va tenir una breu experiència durant els anys cinquanta.

Aquestes periòdiques èpoques s'han caracteritzat pels constants canvis d'un camp inestable abatut per gelades, preus ruïnosos..., que es podien qualificar, com diu la gent del poble, de: «La faena del matalafer, fer i desfer».

A tot això s'afegien, en èpoques més llunyanes, les oneroses càrregues que hageren de patir els llauradors durant el llarg període en què va estar instaurada la Inquisició.

Però tots els esdeveniments esmentats doten el llaurador d'un seny i d'un esperit arriscat i empenedor que sembla guarir-se dels canvis, i buscar sempre el major potencial econòmic en la següent collita, cosa que quasi mai aconseguirà.

Al voltant de la segona meitat del passat segle, a Alaquàs s'encetaren les primeres transformacions del secà en terres de regadiu. El secà d'aleshores ocupava quasi tot el relleu del seu terme. Un terme, per altra banda, bastant reduït, amb set quilòmetres quadrats d'extensió on l'horta sols ocupava el deu per cent de la superfície, a més d'alternar -en alguna partida com és el cas del Dijous i la Pastora- el conreu d'hortalisses amb garroferes i oliveres.

Les terres del secà, amb una agricultura tradicional, que fins aleshores s'havia destacat pel conreu de la vinya, l'olivera, la garrofera, l'ametller, l'ordi i el forment, sofrirà una transformació lenta però imparabile que va marcar el daltabaix expansiu del seu desenvolupament durant diverses dècades.

Curiosament, les grans transformacions que s'hi portaren a terme no van ser impulsades, en la seua majoria, pels nostres llauradors. Cal assenyalar, sense cap vacil·lació, que hi hagué un desembarcament de la burgesia de la ciutat —advocats, metges, moliners, fabricants d'oli, botiguers, etc.—, que col·loquen els beneficis de les seues rendes en l'adquisició de les finques més grans del terme d'Alaquàs.

Les transformacions que es van escometre al secà implicaren la recerca d'un costos sistema de reg per mitjà d'innovadores explotacions dels aqüífers. Paral·lelament a la reconversió de les terres del Bovalar, proliferà el naixement dels primers motors. El motor proporcionava a la terra un element imprescindible i vital per a la vida del camp: l'aigua.

La perforació dels pous s'enllestí a un ritme exhaustiu, malgrat ser un projecte molt costós per la seua gran envergadura. El sistema de reg es va establir amb l'excavació de quilòmetres de rases i quilòmetres de soterrament de canonades per a la canalització de les aigües que s'extreien dels corrents subterranis dels aqüífers. La viabilitat del reg serà factible a causa del revestiment de les séquies, que abastaran d'aigua les terres reconvertides en regadiu.

Encara que no hem pogut trobar la primera memòria notarial del primer motor que es va fer, tenim referències que va ser el pou de Julio Giménez Llorca —per aquelles dates propietari del castell d'Alaquàs. És el pou més antic de tots i que va construir-se dins les seues terres —a hores d'ara, les terres de l'estat— allà pels anys 1890. Cal destacar, com a característica, que funcionava amb vapor.

Fins el darrer terç del segle passat, i sobretot al començament del present segle, ha estat utilitzat a Alaquàs el reg tradicional de l'aigua de séquia, que s'abastava de l'assut. És a partir d'aquestes dates quan es produeix la captació de l'aigua per mitjà d'un sistema de bombeig; més tard, en la dècada dels setanta, amb el transvasament Xúquer-Túria, s'instal·la el sistema de reg Cava-lleressa per a tot el Bovalar.

A l'horta també s'inicien les perforacions d'alguns pous. Les constants sequeres que, periòdicament, es registren a principi de segle, fan que l'antic sistema de reg de riu que subministra la séquia de Benàger és sense dubte insuficient, per la qual cosa s'estableix una millor viabilitat mitjançant la creació dels pous. A principi dels anys quaranta es tornarà a patir les terribles conseqüències de noves sequeres i la gent traurà els sants al carrer i fins i tot a l'horta, en les famoses pregàries perceptives, per demanar-los la seua intercessió perquè ploquera.

Els primers motors que es van construir funcionaven mitjançant el gasogen. El combustible es ficava dins d'una caldera on es cremava la primera matèria i posava en marxa el pistó.

El gasogen produïa l'energia derivada del carbó d'antracita, corfa d'ametlla, pinyol d'oliva, pinyol d'albercoc i estelles de llenya.

El carbó d'antracita s'abandonà ben aviat a causa de l'elevat cost econòmic que encaria el seu consum. També es rebutjaria la utilització del pinyol d'alber-

coc, per ser aquest gènere el productor d'una energia lenta i d'escassa qualitat. I també la combustió d'estelles de llenya, per la baixa potència d'energia, a més de produir una brutor erosiva per a la maquinària: motors, vàlvules, etc.

La millor i més duradora de totes fou la de pinyol d'oliva i corfa d'ametlla, que va ser la principal font de combustió fins a la implantació de la llum elèctrica.

L'energia generada per totes aquestes matèries va ser denominada popularment *gas pobre*.

El motor *dels Burros* es fundà l'any 1911 (segons Vicent Portales, fill d'un dels fundadors) a la partida del Bovalar, amb la formació de la societat Portales-Garcia.

Per part dels germans Portales *els Burros*, estava formada per Vicent Portales, Ramón Portales, Francisco Portales, José Portales. L'altra part de la societat estava integrada per Salvaoret Garcia *Panolleta*.

Dels motors que es van fundar al secà, aquest és l'únic que ja no existeix. El cabal d'aigua que treia (poc més de mil litres per minut) i els endèmics corrents subterranis feren inviable la seua continuïtat, tot i que els germans Portales encara construïren un altre motor a la Canyada de Pequé (a l'altura del camí de les Gerres), amb uns resultats poc satisfactoris.

Els germans Portales també construïren anys més tard un magatzem a l'eixida del poble (conegut popularment per la gent com el magatzem dels Burros) allà per l' 1925, dedicat a la manipulació de la ceba i la taronja, tot i que una vegada acabat, el magatzem fou llogat al tio Francisco Bessó *el Roig de Blaiet* per a la seua explotació.

Exposem a continuació les dates de fundació dels motors següents:

- 1917: motor de la Verge de l'Olivar (motor del Terç), partida del Terç.
- 1917: motor de la Divina Pastora, partida del Dijous.
- 1925: motor Verge de l'Olivar (motor del Terç) partida del Terç.
- 1931: motor del Bovalar (motor de la Societat), partida del Bovalar.
- 1934: motor Verge dels Desemparats, partida del Bovalar.
- 1939: motor Mare Sagrament (motor de la Viuda), partida del Bovalar.
- 1951: motor de Sant Vicent i Sant Pasqual Bailón, partida del Bovalar. (abans de formar-se la primera Societat l'any 1951, ja existia un pouet al mateix lloc, propietat de la família Bailón de Torrent. La informació al nostre abast situa l'antiguitat del pouet al voltant de l'any 1915).
- 1965: motor Nostra Senyora dels Desemparats (motor d'Alamar), partida del Bovalar.

Ha estat el nostre desig de transcriure la memòria notarial d'algun dels motors que hi ha al terme d'Alaquàs, i després d'algunes esbrinaments vam tenir la sort de trobar Ramón Ortí Mora de Torrent, secretari del motor de Sant Vicent i Sant Pasqual Bailón, que amb tota l'amabilitat ens va oferir la seua col·laboració i es va comprometre a redactar una memòria notarial. Un detall que nosaltres agraïm per partida doble, ja que ens ha proporcionat, alhora, la troballa, en un lloc de la geografia d'Alaquàs, de la primera entitat on apareix l'obra que recull una dedicació feta a Sant Vicent, tot i que siga compartida amb un altre Sant.

Reproduïm íntegrament aquesta memòria notarial ara.

«HISTORIAL DE LA SOCIEDAD CIVIL DE REGANTES SAN VICENTE Y PASCUAL BAILÓN

FUNDAMENTOS:

Reunidos los terratenientes y agricultores de la zona de la partida Alter Alto y Bobalar, términos de Torrente y Alaquàs respectivamente, D. Roberto Mateu Tortosa, D. Jaime Salcedo Muñoz, D. Vicente Raga Comes propietarios de tierras sitas en Término de Torrente y Dª Dolores Silla Planells y hnos. D. Francisco Nácher Raga y D. Juan Ferrer Badía propietarios de tierras sitas en Término de Alaquàs, Partida de Bobalar y sintiendo la preocupación de falta de riegos en esta zona a caballo entre ambos términos separados por el Camino de los Mojones, después de varias reuniones acuerdan constituir una sociedad civil al objeto de captar nuevas aguas para el regadío de sus campos y también de otros colindantes cuyos propietarios deseen la adquisición del terreno más idóneo para la captación de agua, adquiriendo a tal efecto un campo sobre el que ya existe un pozo propiedad de Dª Dolores Silla y Hnos., vecinos de Torrente, más conocidos como la familia Bailón, de ahí que el pozo, al construirse en sociedad de riegos se motejara con el sobrenombre de Pozo de Bailón, cediendo al efecto esta familia una hanegada y media de terreno en Término de Alaquàs, partida de Bobalar que adquirieron en cuartas partes los Sres. Silla, Planells, Mateu, Tortosa y Salcedo Muñoz, una cuarta parte cada uno y los Sres. Raga, Comes, Nácher, Raga y Ferrer Badía la restante cuarta parte subdividida en terceras partes también proindivisas, otorgando la correspondiente escritura de segregación y compra-venta de parte de los Sres. Silla a favor de los restantes propietarios por el precio de quince mil pesetas, otorgando la correspondiente escritura de compra-venta ante notario de Torrente, D. Pedro Calatayud Roca en fecha 18 de Diciembre de 1956.

Posteriormente adquieren otra parcela de tierra campa de media hanegada de superficie sita en el mismo término y partida que la anterior, lindando con esta

propiedad de D. Vicente Segarra Soria, para que en posterior agrupamiento, los terrenos de la Nueva Sociedad tuvieran acceso directo al Camino de los Mojones.

Ambas parcelas se agrupan al objeto de constituir una sola y realizar obras en las mismas a costa de sus dueños, pasando a constituir nueva parcela de terreno campa sita en término de Alaquàs partida del Bobalar de dos hanegadas de superficie, existiendo en su perímetro un pozo de cuarenta y cinco metros de profundidad y una casa de una sola planta en la que se ha instalado una caseta para el transformador.

CONSTITUCIÓN DE LA SOCIEDAD Y FUNCIONAMIENTO HASTA NUESTROS DÍAS:

El día 15 de Enero de 1951 y ante el Notario de Torrent D. Jesús Cadahia Cicuéndez, comparecen D. Roberto Mateu Tortosa, D^a. Dolores Silla Planells, D. Jaime Salcedo Muñoz, D. Vicente Raga Comes, D. Francisco Nàcher Raga y D. Juan Ferrer Badía, los cuales manifiestan ser dueños en la proporción que sus respectivos títulos de propiedad de la parcela antes descrita expresa, que existen una casa y un pozo de cuarenta y cinco metros de profundidad con un valor de 15.000 pesetas, distribuido en 300 acciones de 50 pesetas cada una; y en base a lo cual, convienen la constitución de una Sociedad Civil de Riego la cual se denominará ALUMBRAMIENTO DE AGUAS SAN VICENTE y se registrá por los estatutos comprensivos de treinta y cinco Artículos divididos en cinco Capítulos, a saber: nombre y objeto de la Sociedad, Derechos y obligaciones de los socios, Capital Social, Gobierno y administración de la Sociedad, Composición de la Junta Directiva, y Disposiciones Generales y de Disolución de la sociedad, fijando su domicilio social en casa del motor, sita en término de Alaquàs partida del Bobalar.

FUNCIONAMIENTO:

Según consta en el libro de actas sellado por el Juzgado con fecha 21 de Enero 1951 se celebra la primera Junta General de la Sociedad, dándose lectura a los Estatutos de constitución firmando ante notario para su ratificación por los mismos quedando aprobados y también nombrada la primera Junta Directiva formada por D. Roberto Mateu Tortos como presidente vicepresidente D. Jaime Salcedo Muñoz D. Juan Mateu Tortosa como secretario y Tesorero D. Vicente García Alabarla, más cinco vocales que se omiten en honor a la brevedad; motorista Calixto Gómez y contador-regador Dionisio García.

(Hay que hacer constar que para todas estas reuniones había que obtener previamente autorización Gubernativa para celebrar las Juntas Generales, que a tra-

vés de la alcaldía, se nombraba un Delegado Gubernativo para copresidir la asamblea, puesto que en aquellas fechas no existía LIBERTAD DE REUNIÓN).

Los acuerdos se tomaban por mayoría de votos de los asistentes, representando cada socio tantos votos como acciones poseía en propiedad.

Como primera reforma se acuerda la compra de un transformador de 75 kw. de potencia y una bomba vertical de una capacidad de 2.500 litros por minuto, para lo cual se acuerda la emisión y puesta en cobro de varias derramas de 50, 70, y 350 pesetas por acción, para financiar el costo del equipo de extracción y ampliación y mejora de la red de tuberías de riego.

Hay que hacer constar igualmente, que tuvo gran aceptación entre los labradores de la zona la constitución de la nueva Sociedad, pues a los pocos meses de su creación ya la formaban 30 socios con varias acciones a su nombre. Se fija el precio del agua en 24 pesetas hora por acción y a 39 pesetas la extraordinaria; el sueldo del motorista en 865 pts. mensuales más Seguros Sociales, sueldo del secretario 300 pts. mensuales, también se abonaba 2'5 pts. hora al Contador-Regador, siendo obligatorio su pago a todos los regantes aunque no usen su servicio.

En junta de 9 de Septiembre de 1953 se acuerda dar riego sólo a media hora por título a causa de las restricciones eléctricas impuestas por el Gobierno.

El 15 de Enero de 1956 en reunión de Junta General, se nombra presidente a D. JOSÉ M^a ROS BAIXAULI, de grato recuerdo, en sustitución de D. Juan Ochea el cual ejercerá su cargo hasta el año 1968 que cesa por fallecimiento. También en esas fechas se nombra vicesecretario a D. Ramón Ortí Mora quien accede a la secretaría 2 años más tarde continuando en el cargo al día de la fecha.

En 1960 se acuerda adquiriera la Sociedad las acciones no vendidas en poder de los socios fundadores así como el resto de la tubería, por 20.000 pts.

En Marzo de 1962 se acuerda la construcción de vivienda adosada a la actual casa del pozo contratando al constructor D. Juan Ortí Gimeno.

En 1967 se acuerda cambiar el nombre de la Sociedad por la denominación de Pozo San Vicente y Pascual Bailón en evitación de confusiones con otros del mismo nombre.

En 1968 se nombra encargado de riegos a D. José Benlloc Aguilar, vicepresidente, pasando a ocupar la Presidencia en el año 1973, cargo que desempeñó hasta el año 1980 con constante dedicación a sus cargos.

Durante su mandato se construyo en 1977 nueva perforación empezada por la empresa Enrique Puig Martí de Torrent y continuada por Francisco Nácher

Títol o acció d'una participació del motor del Terc

L'advocació a la Verge, als sants i santes, està present en cadascun dels pous, als quals es demana la seua protecció. Trobem, doncs, al nostre abast, representada la Verge de l'Olivar, la Verge dels Desemparats tres vegades, la Divina Pastora i la Mare Sagrament. També els sants s'hi troben representats per Sant Pasqual Bailón i Sant Francesc de Paula (nom que va prendre el motor de la societat entre els diversos canvis de nom que es van succeir). El mateix Sant Vicent hi estarà representat per primera vegada (fins ara, no hi havia cap institució civil o religiosa, ni carrer, on estiguera present).

El patró de cada motor és representat en un retaule de taulells fet a Manises i que es pot trobar a la façana o torreta de la llum. Alguns d'aquests mosaics són una vertadera meravella. El motor de La Societat, pou de la Divina Pastora o motor de *la Viuda* són clars posseïdors d'aquestes joies.

Façana del motor "de la Viuda" on s'hi pot veure el retaule de taulellets representatiu de la seua patrona La Madre Sacramento.

Amb la conversió de les terres de secà en terres de regadiu, i en posar-se en funcionament els primers pous, s'estén a poc a poc la plantació del taronger, tot i que es farà en xicotetes parcel·les de terreny d'una mitjana de deu fanecades. Les grans propietats, si existeixen, són al cul-de-sac del terme.

Per damunt de les cent fanecades sols hi ha una finca: l'hort de Casany o *Hort de la Senyoreta*, com també és conegut. Per davall del centenar de fanecades (entre vuitanta o noranta fanecades) n'hi ha que es poden comptar amb els dits de les mans.

Exposem a continuació una relació detallada dels horts més grans que hi havia a tot el terme per considerar que pogueren ser interessants. Aquestes són les finques amb les fanecades que posseïen cadascuna i la producció anual d'arroves. Unes dades facilitades per Josep Sanchis *el tio Pepe l'acabe*, un alfarassador-corredor de Picanya nascut l'any 1906, que va comprar durant alguns anys la taronja per als magatzems del comerç Raga i Simó d'aquesta població de l'Horta sud:

Hort *de Casany*: cent cinquanta fanecades. Producció 16 500 arroves

Hort *de Cabot*: noranta fanecades. Producció 13 500 arroves

Hort *de Pallarès*: vuitanta fanecades. Producció 12 000 arroves

Hort *d'Alamar*: setanta fanecades. Producció 10 500 arroves

Hort *de Riola*: cinquanta-quatre fanecades. Producció 9 000 arroves

Hort *dels Suïssos*: quaranta-cinc fanecades. Producció 7 000 arroves.

«Durants els més de trenta anys que exercí de corredor —matisa el tio Pepe *l'acabe*— tota aquesta taronja la vaig comprar en alguna ocasió. A Alaquàs també vaig comprar la collita de taronja al tio Macario, al tio Marcos i l'hort de les monges Catequistes, a ull o bé a arroves.

»L'arrova sempre s'ha utilitzat ací, i sobretot, als pobles de la Ribera: Alzira, Carcaixent, etc., que són el bressol de la taronja; però en canvi, a Castelló antigament s'acostumava a alfarrassar la taronja per milers. Tampoc en la venda s'utilitzava l'arrova, sinó el miler.»

Les primeres plantacions de tarongerars que es coneixen al Bovalar daten de principis de segle. Baptiste *el Bollo* fou el primer a introduir els cítrics de la varietat Sanguineli. Entre els pioners de la implantació del taronger hi ha la família Portalés *els Burros* i un moliner de València, Agustí Alamar.

A l'horta, a la partida del Terç, ja existia una plantació de tarongers des de 1890. L'hort del tio Salvaoret *de Pau* del carrer Major. El seu hort es trobava davant de l'alqueria Alta.

Tanmateix, segons les nostres referències, el primer home a implantar la política agrària del nou conreu va ser un gran terratinent vinculat a Alaquàs: Tomás Lluna (home de carrera militar).

Es fixa en l'any 1860 la data de plantació dels tarongerars a les seues propietats situades a la rodalia de l'alqueria de Cunyat (molí de la Campaneta), al lloc on s'amollen les aigües de Faitanar per a regar les primeres terres; allí, al forcall de confluència que uneix els termes de Xirivella, València i Picanya. La finca d'en Tomás Lluna (vuitanta fanecades situades al terme de València, partida d'Andarella o Safranar, que limita pel migdia amb la carrerada que baixava pel molí de la Campaneta), enfrontava amb les possessions de Vicente Lasala, el futur propietari del castell i, per tant, home molt vinculat al poble d'Alaquàs. Les dues finques estaven dividides per la séquia de Faitanar.

»Les terres de don Vicente Lasala -ens precisa el tio Tomás *el Cabdell* amb el seu molt valuós testimoni- sobrepassaven les tres-centes fanecades, amb l'alqueria del Clavell i l'alqueria de Borrull, i unes quantes cases al molí de la Campaneta, on vivien els seus jornalers. El conjunt de cases del molí de la Campaneta miraven cap a València i a la façana d'una de les cases hi havia una xicoteta capella que sostenia a la part de dalt un cimboriet amb una campaneta que, invariablement, tocava a la una del migdia per avisar els treballadors que era l'hora de dinar.

»Si no ho recorde malament, esta campaneta fa ja moltíssims anys que fou portada a Alaquàs per Fama del castell i col·locada a la parròquia de l'Assump-

ció quan la campaneta deixà de funcionar perquè les terres, en la seua majoria, foren venudes als arrendataris...

»Jo tenia poc més de nou anys quan anava a treballar al molí de la Campaneta per al tio Geroni, és a dir, a casa dels Geronis, que eren tres germans: Pepe, Paco i el tio Geroni. Recorde que en aquell temps ja es deia que els tarongers de don Tomás Lluna tenien dalt dels quaranta anys. Els Geronis treballaven part de les terres arrendades de don Tomás Lluna.

»Recorde que la "cavallonaora" que teníem per a fer els cavallons era de fusta encara, i jo pujava dalt d'ella perquè es clavava més en la terra...

»En l'any 1912, jo guanyava tres pessetes i mitja a la setmana treballant els set dies, i un obrer de vila, que anava a treballar a peu a València i treballava des de l'eixida del sol fins que es ponia, guanyava tres pessetes al dia...

»A la setmana, treballàvem quatre dies al molí de la Campaneta i tres al secà, com moltes cases del poble, perquè al secà es feia una "quedà" de tres dies perquè les relies de punta es gastaven per a llaurar garroferes i vinyes, i es gastaven molt. N'hi havia dues classes de relies: la relia de boca ampliària, que formava mitja lluna, i la relia estreta, que acabava en punta, que és la que es gastava per la terra que tenia molta pedrisca; i les cases que no tenien dos jocs de relies les portaven a llussar a cal Pepet *el Ferrer* quan arribaven del secà a poqueta nit perquè encara les llossaren la mateixa nit, i poder-les gastar l'endemà...

»Els Geronis tenien també moltes terres al secà de Torrent. Una setmana anaves a *Charcos Secs* a llaurar les terres de la caseta que anomenaven la *caseta de Boter*; l'altra setmana anaves al camí dels Pinets al mas del Rei; i hi havia setmana que anàvem a la mateixa falda de la serra Perenxisa. A les quatre del matí jo anava a peu fins a Torrent carregat amb la pell de dormir, el saquet del menjar i dues o tres relies llussades que havia replegat per banda de nit de cal ferrer. El carro del tio Geroni venia des de l'alqueria barranc amunt i jo esperava que passara el carro resguardat en una caseta de *consumos* que hi havia a l'entrada de Torrent, a mà dreta, només passar el barranc... Així hem viscut tota la vida...»

En el període 1920-1940, la terra viurà una inusitada esplendor durant una època de tres dècades mitjançant la producció dels agrís, tot i que l'esplendor d'eufòria que es viurà en aquests moments serà més aparent que real.

Ja a les acaballes de la nostra fratricida guerra civil, i sobretot en els amargs anys de la posguerra, el camp, una vegada més, serà el pilar fonamental on recaurà el pes de la supervivència de la societat valenciana i de la resta d'Espanya en general. De l'esforç dels llauradors i de la generositat de les seues terres sorgirà, per a combatre la fam de la gent, un conreu que es farà famós per tot arreu en la dècada dels quaranta: el moniato.

El tio Tomás "el Capdell al corral de xa casa sostenint el trill de batre el forment

cultura, continuen bategant en el fons. Uns problemes encara per abordar i que, de sempre, han estat ajornats o oblidats, però que tornaran a sorgir de forma pronunciada en acabar-se la segona guerra mundial, és a dir: tornarà a ploure sobre banyat.

La reforma per a solucionar els greus problemes del camp continua sense escometre's. A la precària situació del llaurador, amb uns preus dels cítrics ruïnosos, s'afegiran les greus gelades de l'any 1948 i 1957. Seguirà un període d'arrancament dels tarongerars amb conseqüències imprevisibles.

La caiguda del preu en els productes agraris es traduirà en una

Les xifres manejades pel butlletí Sindical de la JONS, publicat a València el 30 d'abril de l'any 1945 i distribuït després a les cambres agràries de tots els pobles del País Valencià, reflecteixen amb una detallada exposició les següents dades sobre el nombre de propietaris del sector agrari, quantitat d'arbres i fanecades de terreny dedicades al cultiu de la taronja a Alaquàs:

Propietaris d'horts: 112

Arbres plantats: 51.120

Fanecades de terra: 1704

Però els problemes reals que pateixen secularment les zones rurals des de les darreres centúries, sobretot a la nostra anèmica agri-

Butlletí sindical que rebien les Cambres Agràries en la dècada dels quaranta

dinàmica intermitent de conreu alternatiu. Els camps de forment ocuparan exuberants faixes de l'horta. La creïlla, la ceba i fins i tot l'arròs convertiran les terres del Bovalar en una petita marjal.

El motor de l'economia agrícola que major confiança ha generat en el nostre llaurador, sense dubte, ha estat la ceba. El seu cultiu ha estat present tradicionalment al nostre camp, fins en cicles de crisi.

La cebera encara hi és al medi rural, com un patrimoni d'aquest conreu tradicional, i constitueix un element incorporat al paisatge agrícola, com una necessitat del mateix llaurador per protegir la seua collita dels preus ruïnosos que imposava el comerç.

L'aparició de la cebera es remunta a principis de segle. Ha estat utilitzada durant dècades i ha passat a formar part d'uns costums arrelats entre nosaltres fins als anys setanta, en què va decaure la seua utilització.

La cebera és una espècie de magatzem construït a l'aire lliure en plena horta, i al voltant de les alqueries o vorades dels camps. D'alguna manera, la seua estructura manté la semblança de la típica barraca valenciana. L'armadura tenia una longitud d'uns deu metres, per més d'un metre d'amplària, i estava revestida per uns llistons de fusta col·locats de forma que deixaven una espillera de deu centímetres de separació per facilitar l'entrada de l'aire, fet que ajudava a una millor conservació del gènere.

El sostre era cobert de teules, amb caiguda dels vessants als costats. Rematava la teulada una filada travessera.

La cebera es un element incorporat al paisatge rural a principi de segle per aguarar en el seu interior la collita de la ceba. Hores d'ara, encara es conserva els restos d'una d'elles davant l'alqueria d'Alós.

Les cebes es mantenien dins de la cebera fins a l'hivern, ja que en aquesta època el preu de la ceba era més alt. A més a més, la ceba s'emmagatzemava en altres llocs, com les andanes del poble i fins i tot al castell mateix.

El tio Geroni era el corredor que tenien a Alaquàs els comerços de Picanya, i l'home que comprava quasi tota la ceba encambrada. A l'hora d'envasar la ceba comprada, el comerç en qüestió s'encarregava d'enviar una colla de dones i d'hòmens.

Les dones acudien al treball a peu, carregades amb un banquet de fusta sota el braç per a seure-hi. Sovint, fins al lloc de treball hi havia llargues distàncies de vuit o deu quilòmetres que havien de fer caminant. Els hòmens anaven igualment a peu i carregats de cabassos i fardells de fusta, caixes de tatxes, etc. A voltes, un carro portava totes les eines necessàries.

Les dones es dividien en triadores i encaixadores; els hòmens s'anomenaven fusters.

Les caixes eren de fusta i es muntaven a peu de treball. La fusta venia a llistes dins d'un fardell. La caixa es componia de tapes, cul de baix, costats i testers.

Cal destacar entre els fusters la denominació que rebia cadascú segons el treball que exercia. Així, trobem la classificació següent:

Bossellador: l'encarregat de bossellar la fusta, treball consistent en allisar la superfície de la fusta amb el bossell i matar els caires de les arestes.

Muntador: que muntava la caixa i clavava les tatxes, cosa que feia amb una lleugeresa i destresa extraordinàries.

Enfilador: que manejava el fil d'aram. El fil d'aram s'utilitzava per fer una volta a la tatxa abans de reblar als costats pel reforçament adequat.

Enllandador: l'especialista en posar plaquetes de llanda als costats de la caixa.

Tapador: que posava les tapes a la caixa una volta plena.

Embalador: l'home que s'encarregava d'embalar la caixa amb una corda creuada per davall i rematada amb un nus per la part de dalt.

La caixa plena pesava quatre arroves i mitja. Cal dir que en la manipulació hi havia tres tipus de caixes: del quatre, del cinc i del sis, segons el calibre de la ceba. A partir de 1960, la caixa seria substituïda pels saquets de 25 kg.

A més dels fusters, integrava la colla d'hòmens un altre treballador que era qui s'encarregava d'acostar els cabassos buits a les dones i de retirar els plens. Aquest home era conegut com el *cabassejador*.

Les colles de dones que treballaven en la ceba solien venir de Picanya, ja que era (com ja hem dit abans) en aquest poble on residien els comerços per als quals comprava el tio Geroni.

Entre aquesta colla de dones hi havia el costum d'acompanyar-se, durant la llarga jornada, d'alegres cançons. L'enginy popular s'ha manifestat sempre amb una certa gràcia per a traure cançons d'una ingènua picaresca. Solien ser cançons al·lusives al patró ronyós, la infidelitat de l'esposa, xanxes sobre el matrimoni o qualsevol altre esdeveniment succeït al poble.

Hem cregut interessant rescatar la lletra d'alguna d'aquestes cançons populars que d'alguna manera analitza els hàbits i comportaments d'una època. Dues dones integrants d'aquelles colles d'encaixadores i triadores, ens la recorden: la tia Pepica Serrador la *Monssorrina*, nascuda l'any 1907, i la seua filla Vicentica, nascuda l'any 1935, ens la canta:

A l'entrà de Picanya
en busca dels magatzems,
els magatzems plens de taronges,
i allí ens divertirem.

Tenim les empaperaores
que pareixen perles brillants,
i les que encaixen i trien
pareixen diamants.

Ja tenim els fusterets,
que sempre estan colpejant,
i els embalaors de caixes
i el carreter carregat.

Ja s'enduen les caixetes,
ja les porten al vagó,
ja se'n va l'amo a València
a portar bon *bolsillo*.

Ja ve l'amo, ja ve l'amo,
ja ve l'amo dels diners,
porta plata, porta plata
i *calderilla* també.

Senyor amo, senyor amo
vosté no té raó,
ja han tocat les sis i mitja
i *ençà* estem en el muntó,

No se n'anem encara,
no se n'anem encara,
que *ençà* estem en el muntó.

La tia Pepica la *Monssorrina* va més lluny i aprofundeix el seu testimoni: «De fadrina ja venia jo a treballar a la ceba a Alaquàs allà pels anys vint-i-cinc. Jo era encaixadora i he estat treballant en moltes andanes del poble. A voltes la ceba la baixaven per una corrioleta que hi havia en el balcó, i enmig del carrer ens ficàvem a treballar el rogle de dones. A ma abuelo ü deien Quico *Cubella* i era de Picanya, però quasi sempre treballà per al pare del tio Micalet el *Curro*, quan encara vivien a l'alqueria del Pollastre. Ma abuelo era casat amb una xicona d'Alaquàs que li dien Maria la *Pitxera*. Aixina que a Alaquàs venia jo com si fóra el meu poble.»

«En aquell temps les dones sols teníem per a treballar l'època de la ceba, de les creïlles i un poc de taronja als magatzems, que alehores quasi no treballaven, (perquè Picanya sempre ha sigut un poble llaurador i mai ha existit la indústria), i si tenies sort com a molt podies treballar a l'Eixereta, una fàbrica de sacs d'espart i cordells de cànem que hi havia a València, molt prop de les planxes de trànsits.»

«A treballar anaves a peu tots els dies, però quan tens vint anys tot açò importa poc, perquè només penses a riure... La veritat és que eren uns temps molt difícils...»

Els anys de major esplendor de les collites de cebes, amb una estimable cotització, foren el final dels cinquanta i tota la dècada dels seixanta. Curiosament, és l'època que va coincidir amb la caiguda de l'ús de la cebera. Serà en aquesta època quan apareix, amb més dinamisme, la figura de *l'alfarrasador - comprador*, que feia les taxacions al camp mateix.

Sense dubte, serà la dècada dels seixanta on es registraran alguns anys de benaurança assumible i generosa. La taronja es compra quan la collita encara està en flor i els tractes de la ceba es fan a peu del cebar mateix. Vicent March el *Cordovés*, un jove de Xirivella, serà l'home dinàmic i tremendament arriscat, que amb el talonari a la mà va tancant els tractes dels cebars al tercer regó.

Hem dit en algun moment d'aquest treball que les terres que formen el terme d'Alaquàs han sofert, més d'una vegada, l'assentament del capital econòmic i humà forà.

L'any 1940 serà la data que registre un major moviment de llauradors de l'horta de València, que proliferaran al llarg de tres dècades de lenta expansió. Són gent vinguda des de Castellar, Forn d'Alcedo, La Punta, la Fonteta de Sant Lluís, el Camí de Malilla, etc.

Els hortolans, marjalencs, o pelegrins -com seran coneguts entre nosaltres- són uns artesans extraordinaris de la terra. Modelen amb les mans la terra rompuda. Els solcs rectes, simètrics, on onegen els conreus exuberants que recorden els jardins de la vega fecunda de la València medieval del segle XII que cantaven els poetes àrabs i que serà tema freqüent dels posteriors segles.

Estat actual de degradació en que s'hi troba l'Alquería de "Salvaora"

Provenen de les alqueries de l'horta on tenen petites propietats voltant la casa; parcel·les menudes que no passen de vuit o nou fanecades. Però la bonança del clima, la qualitat de les terres, produiran ingressos autosuficients.

El conreu altern de les hortalisses generava diàriament al mercat les rendes necessàries per a viure les famílies. També solien tenir terrenys de marjal.

Davant de la casa es trobava normalment el sequer, que s'utilitzava per a secar el gra d'arròs. Una operació imprescindible que durava de tres a quatre dies, en els quals es llaurava amb els peus la capa estesa al sòl, i s'envasava al vespre fins que assolía una millor condició per a ser encambrat. Darrere de les cases, o agrupades al voltant de l'alqueria, es podia veure les basses de planters creixent dins l'espill de l'aigua.

Els hortolans s'establiren des de la rodalia d'Alaquàs fins al Pont dels Cavalls. Ja en terme d'Aldaia i Quart, s'endinsaven més enllà del Mas de Capellans. Fins i tot, alguns s'instal·laren en alqueries al voltant del poble, com és el cas del tio *Xato Baiona*. Una família vinguda des de Castellar que, a mitjan segle va adquirir l'alqueria Canut, un edifici senyorial de planta rectangular del segle XVIII que, malgrat estar situada al terme de Xirivella, ha estat habitada quasi

sempre per gent d'Alaquàs. La presència d'aquests llauradors de l'horta de València seria més notable durant els anys cinquanta, de manera que el carrer de Conca es convertirà en la via rural més transitada del poble pels llauradors.

Així doncs, des d'aquesta perspectiva de relació de poble i camp circumdant, el carrer de Conca passaria a ser el vertader cos articulador de l'espai urbà des d'on es podia albirar cada dia la bella estampa, tan freqüent, del forçat desplegat sobre els varals del carro, el tonell de l'aigua; un sarió ple de pinso per a l'animal, i el calder penjat de la *traves sanya*... El ramat de gossos llebrers nuats a la sorra espentant cap avant, entre una furiosa lladradissa, clavant els nassos dins la pols del camí..., mentre s'escoltava la veu cansada i fosca del llaurador repetint com un ritual: «Arre haca...». Cada matí, en rompre el dia, entre l'activitat dels cairos, es creuaven els bracers que anaven a peu amb la llegonja al muscle i el canimet penjant de la mà.

Cada dia, invariablement, el tio Domingo del carrer Major passava per la carretera de pols amb la vella bicicleta, cap a les seues terres del Mas de Pai...

Cada dia transitaven els carros dels marjalencs. Carros de sorra baixa, i una gran vela cobrint tota la caixa. Davall dels arquets de la vela, asseguts en una cadira de boga, en companyia de l'hortolà, viatjaven sovint alguns membres de la mateixa família; pares, fills, la muller o tots junts. El carro era arrossegat sempre per un vigorós rossí.

Lligona gran de fumigar la terra. Ha estat utilitzada pels llauradors fins la dècada dels cinquanta.

De forma rutinària, ha estat una imatge del nostre entorn rural fins a les darreries dels seixanta, en què fou esborrada i engolida per l'evolució tecnològica.

L'eclosió demogràfica registrada al voltant dels darrers anys cinquanta i principis dels seixanta, amb un allau d'emigrants que arriba al País Valencià buscant un lloc de treball, i una millor qualitat de vida a les zones urbanes, tant del baix poble rural, com de les grans metròpolis urbanes.

A Alaquàs coincidirà aquest avalot de mà d'obra, amb l'auge de l'expansió industrial; hi proliferen gran quantitat de petites fàbriques, i la lenta transformació agrícola rebrà l'impuls més vigorós de totes les dècades.

Aquest fenomen serà possible per un capital poc altruista i de caràcter especulatiu. Gent estranya de professió liberal, comerciants i agents industrials, invertiran grans quantitats de diners en l'adquisició d'extensos terrenys, i es convertiran en els grans potentats de l'agricultura.

D'ençà d'aquestes dates, el preu de la fanecada (832 metres) es triplica en un curt període de temps. El fenomen de l'especulació depravadora crearà falses expectatives entorn del sector agrari.

En les dècades vinents, la dinàmica de l'especulació continuarà present a causa dels grans moviments de capitals que planen sobre la presa dels beneficis.

Però aquesta política lucrativa només aconseguirà aprofundir els greus problemes que arrossega una anèmica agricultura. Als problemes anteriors se n'afegiran d'altres: plantacions a gran escala (els tossals del secà seran desmuntats i reconvertits en superfícies cultivables). Des dels Carasols de Ribarroja fins Penyes Males, al terme de Picassent, tot el que abraça la vista, onejarà una catifa verda de tarongers. Una operació de la qual cal destacar la nul·la planificació d'una política selectiva de les varietats, dins la varietat de peu tolerant: troyer, carrizo, cleopatra o volkameriana...

Els resultats d'aquesta falta de previsions es faran palpables i assoliran ben aviat la superfície, amb la caiguda dels preus els anys setanta, i encetaran un retrocés imparable de conseqüències imprevisibles, que s'agreuja i tot en la dècada dels vuitanta.

Un fons de descontentament col·lectiu entre els llauradors arrossegarà una amargor corrosiva que encara perdura. A hores d'ara, les dues darreres campanyes (1991-1992) han estat un desastre. Gran part de la collita s'ha quedat penjant de l'arbre i els preus han oscil·lat al voltant de les 100 pessetes l'arrova; un preu queja s'havia cotitzat quaranta anys enrere.

Alguns llauradors es plantegen la renúncia a la lluita i abandonen les terres per deixar-les perdre. La malaltia dels arbres, aigües contaminades, arranca-

ments d'una gran quantitat de tarongerars, l'hort de Cassany, de Riola, de Cabot, Pallarés (un dels paratges més bonics de tot el Bovalar, amb un caminal que travessava tota la finca, franquejat d'una banda a l'altra de rosers, palmeres i tota classe d'arbres fruiters carregats d'exuberant fruita; el forn de coure pà...; la frondosa figuera davant la casa on s'aturaven els guardes de terme i guàrdies civils, per fer una xarrada amb el tio Ramón a la seua ombra) van desaparèixer de la nostra geografia l'un darrere l'altre. De totes les grans finques, només l'hort d'Alamar es tornarà a plantar de nou; però en l'actualitat romanen en l'abandó més lamentable.

*Hort de Pallarés any 1944. el tio Ramón l'estager i la seua família amb els Senyors:
Don Vicent Pallarés i la seua nora.*

El mateix passarà amb les partides que configuren la vertebració del terme: el Terç, el Dijous, el Rollet, seran engolides i soterrades davall dels nuclis d'habitatges, col·legis, zones esportives i, sobretot, per l'expansió imparable dels polígons. Tot un conjunt de factors que han contribuït a la pràctica desaparició de la superfície cultivable en el terme d'Alaquàs. Darrere de l'avanç imparable de l'asfalt, s'alça la fesomia desèrtica d'un camp ferit de mort.

Davant el panorama d'extermini que pateix el nostre camp, no hi ha cap dubte: l'home no pot buscar solament la força dels diners, també ha de capbuscar-se en la isolada mar dels sentiments del poble. O al contrari, d'ací a poc

caldrà recordar la famosa afirmació de Chateaubriand: «Davant de tota civilització va l'arbre, darrere ve el desert».

L'abandonament de la terra a què es veu obligat el petit agrari serà la terrible ganiveta que talla en dos el propi cos del llaurador. Un exemple de l'amor d'aquests hòmens per la terra té un clar exponent a Alaquàs en la personalitat del tio Francisco *Prima*; un home de vuitanta-sis anys que a penes pot manejar-se de la cadira, però quan parla de la terra, els seus ulls s'omplin de vitalitat... Però l'imperatiu biològic serà el definitiu trencament amb tot allò que ha suposat part de la seua vida. Alhora arrossegà el silenci imposat pel llenguatge de la tristesa.

Els esquemes que han imperat en la vida dels llauradors es troben obsolets i arcaics. Uns esquemes de la llei del més fort dins d'una jungla imprevisible, on el camperol s'ha desenvolupat donant garrotades de cec. El nostre llaurador encara està esperant la reforma del camp; una reforma pendent fins ara, d'uns canvis estructurals que afronten amb decisió totes les dificultats que arrossega el camp valencià, perquè, d'una vegada, el nostre llaurador deixe de ser la ignorada reraguarda de la societat.

Per la seua naturalesa, la dinàmica del sector agrícola s'ha de moure dins d'un mercat lliure i operatiu, però dotat d'una cobertura proteccionista que garantisca les bases elementals de rendes mínimes, que els ajude a sobreviure dels beneficis del camp. I també com una llei de protecció laboral per a la classe assalariada, en vies d'extinció, que l'integre dins de la cobertura del règim general de la seguretat social que acabe d'una vegada amb la discriminació que ha patit el camp i totes les classes que s'agrupen entorn seu. Unes mesures aplicables al petit i gran propietari, exposats sempre als vaivens de l'oferta i la demanda.

Hem dit en un altre lloc d'aquest treball que la burgesia s'ha abastat d'una mà d'obra rural. Una mà d'obra barata i endèmica d'una classe desprotegida que ha mancat de la reforma laboral necessària per a cobrir les seues reivindicacions, perquè la sindicalització del camp ha estat estructurada sobre bases intermitents i inestables segons els règims imperants.

Cal destacar que les primeres dades sindicalistes que existeixen se situen en el primer terç del segle passat, concretament el 1840, any en què es registrà el naixement del primer sindicat organitzat al voltant dels llauradors i que assolí una incidència escassa en l'activitat laboral. La seua vigència també seria passatgera.

Serà, doncs, durant els anys 1908-1910 que s'introduirà en el camp la Federació de Sociedades Agrícolas de Levante, una organització específicament agrària de caràcter anarcosindicalista, que juntament amb la Federación Nacio-

nal de Trabajadores del Campo i la CNT, fundada l'any 1910 a Barcelona (la més combativa de totes), a més d'algunes altres organitzacions de l'època, tindrien una forta influència en la societat agrícola, que es traduiria en avalots i revoltes, i el sorgiment de vertaders conflictes socials i laborals.

Es podria dir que la força de tots aquests sindicats, i la força de la seua implantació, es consolidaria definitivament entre els anys 1918-1923, amb un poder de convocatòria extraordinari entre els camperols.

Fruit d'aquesta influència, es registraran els majors conflictes socials de caràcter reivindicatiu. La seua efectivitat operativa, amb un seguiment multitudinari, es convertirà en un germen constant de les vagues i convulsions més dramàtiques de tota la seua història.

Fins aleshores, les manifestacions dels seus conflictes s'havien realitzat per mitjà de disturbis i agitacions reprimides per l'ordre constituent, donat el seu caràcter il·legal.

És a partir d'aquests anys que s'aconsegueix el dret de vaga de la classe treballadora. La figura jurídica del dret de vaga serà la conquesta més important del treballador i representa l'arma més poderosa per a resoldre els conflictes que genera l'explotació de l'home en la relació directa patró-assalariat del sistema capitalista.

Durant la dictadura de Primo de Rivera seran abolits els sindicats i apartats del marc legal, de manera que quedaren relegats a l'activitat clandestina. Però amb la proclamació de la república, l'any 1931, tornaran a ser legalitzats; la seua lluita es veurà envoltada de moltíssims episodis de la vida civil durant els tres anys de guerra.

L'arrendatari i el petit propietari també es trobaran representats per la Federación Valenciana de Sindicatos Católicos, un sindicat fundat l'any 1916 per a defensar els interessos del petit i mitjà propietari i l'arrendatari. A la meitat del passat segle, ja s'havien constituït els primers sindicats al voltant del petit i mitjà propietari.

A Alaquàs (segons el treball aportat en Quaderns d'Investigació, de 1990, per Marià Planells Segura i Josep M. Soriano) es constituirà el primer sindicat inspirat pels llauradors del poble i impulsat per José María Guillem *tio Casola*, a fi d'abaratir el cost dels adobs i de les eines del camp amb un fons comú. La data de la seua creació s'expressa en aquests termes: «Con fecha del 9 de abril de 1924 fué redactado un Reglamento y creada una Sociedad limitada PROGRESO AGRÍCOLA Sindicato Agrícola de Alacuás.»

La reforma agrària ha estat l'arma utilitzada per molts personatges en molts moments esdevenidors de la nostra història. El propi José Antonio Primo de

Ribera farà de la reforma agrària l'eix dels seus discursos. Àdhuc el decàleg de la seua filosofia recull aquest plantejament com una cosa prioritària per a corregir els desequilibris d'injustícia comesos amb els hòmens del sector agrícola.

Exposem alguns fragments dels discursos pronunciats durant l'any 1935 a Carpio del Tajo i a Madrid, que reflecteixen els seus postulats, i fins i tot alguns recullen el repartiment de la terra entre la classe treballadora:

«Os autorizaban también a elegir libremente trabajo, pero como vosotros erais pobres y otros eran ricos, los ricos fijaban las condiciones del trabajo a su voluntad, y vosotros no teníais más remedio que aceptarlas o morir de hambre. Y así, mientras vosotros pasabais los rigores del frío y del calor doblados sobre tierra que no iba a ser vuestra nunca, soportando la enfermedad, la miseria y la ignorancia, las leyes escritas por gentes de la ciudad os escarnecían con la burla de deciros que erais libres y soberanos.»

«Ya veis lo que han hecho los socialistas. Una de las cosas que os prometieron fue la reforma agraria. Es muy duro trabajar unas tierras que nunca pueden ser de uno. Los socialistas os iban a entregar las tierras. Las Cortes aprobaron una ley de reforma agraria que daba gusto ver. Tres años han pasado y ¿en qué notáis que existe la reforma agraria...?»

«Después de la primera y de la segunda liberación seguís siendo tan esclavos de la tierra, del jornal, del Banco que os aprisiona con sus anticipos a interés usurario, como antes de que llegaran los libertadores...»

«La reforma agraria no es sólo para nosotros un problema técnico económico, para ser estudiado en frío por las escuelas; la reforma agraria es la reforma total de la vida española. España es casi toda campo. El campo es España; el que en el campo español se impongan unas condiciones de vida intolerables a la humanidad labradora en su contorno español, no es sólo un problema económico; es un problema entero, religioso y moral. Por eso es monstruoso acercarse a la reforma agraria con sólo un criterio económico; por eso es monstruoso poner en pugna interés material con interés material, como si sólo de ese se tratara; por eso ES MONSTRUOSO QUE QUIENES SE DEFIENDEN CONTRA LA REFORMA AGRARIA ALEGUEN SÓLO TÍTULOS DE DERECHO PATRIMONIAL, COMO SI LOS DE ENFRENTA, LOS QUE RECLAMAN DESDE SU HAMBRE DE SIGLOS, SÓLO ASPIRASEN A UNA POSICIÓN PATRIMONIAL Y NO A LA ÍNTEGRA POSIBILIDAD DE VIVIR COMO SERES RELIGIOSOS Y HUMANOS...»

Malgrat tots aquests episodis protagonitzats pels dirigents polítics i, sobretot, pels sindicats i la classe treballadora, el sector agrícola no aconseguirà cap reforma agrària beneficiosa per a ell.

L'any 1940, els sindicats agrícoles queden definitivament integrats en l'organització sindical del nou règim amb la LEY DE LA JEFATURA DEL

ESTADO, POR LA QUE SE DEROGA LA DE SINDICATOS AGRÍCOLAS DE 28 DE ENERO DE 1906. Una llei que en la part dispositiva decreta:

«Artículo 1º. En cumplimiento del artículo cuarto de la Ley de Unidad Sindical, de 26 de enero de 1940, se ordena la integración definitiva, en la Organización Sindical del Movimiento de F.E.T. y de las J.O.N.S. de todos los Sindicatos Agrícolas, Cajas Rurales, Cooperativas y demás organismos anejos constituidos al amparo de la ley de 28 de enero de 1906, así como la de sus Federaciones y Confederaciones.»

L'aplicació de la nova llei quasi no va tenir millores significatives per al treballador del camp. La llei estableix una esquifida cobertura de subsidi per a cada membre que forme el nucli familiar, mitjançant l'exposició del règim obligatori de subsidis familiars que diu:

«El Régimen Obligatorio de Subsidios Familiares fue creado por la Ley del 18 de Julio de 1938 y su Reglamento de 20 de Octubre de 1938. Tiene por objeto proporcionar a los trabajadores por cuenta ajena, un auxilio económico en relación con el número de beneficiarios que tenga a su cargo y vivan en su hogar.

«En la agricultura, no obstante la suspensión ordenada por no estar aún en periodo de aplicación el régimen especial para ella establecido, el Subsidio Familiar ha de seguir funcionando con la obligación de los empresarios de presentar las Declaraciones Mensuales de Subsidiados y los boletines de liquidación que harán por el 6 por 100 del importe de los salarios, descontando a los trabajadores el 1 por 100 al hacer el pago de los mismos.»

Tanmateix, les rendes passives que es troben a l'abast de l'operari de la indústria, amb 3 pessetes diàries, és a dir, 90 pessetes mensuals establides en la llei («el artículo 3º de la Ley estableció que la cuantía del Subsidio sería de 3 pesetas diarias»).

Per al llaurador assalariat tardaran lustres en fer-se efectives i, a més a més, seran unes rendes irrisòries, ja que pertanyen al règim agrari i no estan englobades en el règim general.

S'estableix igualment un salari de 14 pessetes/dia per al jornalier i un salari de 70 pessetes per peonada amb l'animal, i es decreta el dret de sindicació a les cambres agràries locals (CENS), per a la qual cosa els jornaliers hauran de fer efectiva la quota (l'1 per cent del salari) d'afiliació mensualment mitjançant el pagament de quatre pessetes, pel qual rebien el corresponent segell.

A Alaquàs s'aplicarà aquesta llei a partir de l'any 1952, amb una cotització de 6 pessetes mensuals.

Unes mesures insuficients i precàries que, a més a més, no gaudeixen de cap disposició de caràcter obligatori que les faça efectives.

L'estancament dels preus de les collites arran dels darrers anys de la dècada dels seixanta; l'increment de les primeres matèries, la lenta però inexorable mecanització del camp que a la fi passarà factura en una crisi de renovació, ha estat la causa principal en el desànim dels terratinents, que han deixat la classe assalariada sense a penes treball.

Les peonades són cada volta més escasses. D'altra banda, els treballadors veuran que la diferència del nivell de vida entre el seu i el de l'operari de la indústria s'accentua de forma discriminatòria i vexatòria. L'operari de la fàbrica segueix assolint un estatus laboral com més va més progressiu, en temes tan fonamentals com les prestacions per malaltia transitòria, vacances, jubilació, seguretat social, subsidi d'atur, etc. coses de què el col·lectiu camperol manca.

Ja al final de la dècada dels cinquanta, es registra un transvasament de la mà d'obra del camp al taller, que, al capdavant, sols serà la culminació en el procés evolutiu abans esmentat. Aquest procés serà lent i traumàtic per a la pròpia agricultura i s'allargarà durant més d'una dècada, coincidint amb el major flux migratori. Un flux que, a més a més, produirà en l'aspecte estructural i arquitectònic d'Alaquàs, un desequilibri urbà mitjançant l'acció de la picola, que alterarà el seu entorn de forma irreparable.

Els camperols són una mà d'obra desqualificada que va incorporant-se a les fàbriques de la ciutat o als tallers del poble, en un procés llarg i dolorós, dins d'un marc necessari d'adaptació que, fins i tot, alguns hòmens de la terra mai arribaran a assumir completament. Davant els espera un ambient hostil (soroll de maquinària, rigidesa d'horari, disciplina en el treball -en el camp s'acostuma fer dos descansos de quinze minuts durant la jornada per fumar-se un cigarret i trencar l'alé-, pèrdua de personalitat davant un món estrany per a ell, reducció d'espais lliures sota el recinte del taller on a penes veuran la llum del sol...). Tot un canvi bruscat dels seus hàbits que els farà escoltar el ressò del crit de l'enyorança, que els parla d'un món més verge en la profunda veu de la terra.

A poc a poc, aniran desapareixent del mapa rural del terme d'Alaquàs les antigues colles de plantadors de cebes, segadors d'herba, del blat, de l'arròs... El camp va quedant-se despoblat. La lenta angúnia d'aquesta dinàmica sembla de ressos preocupants. Hòmens com el tio Voro *Millares*, Pepet d'Anguila, Pepe *el Carboner*, Paco *Setesques*, Víctor, Pepet *de Pau*, en seran les primeres víctimes, i ben aviat una majoria d'aquests hòmens es trobaran treballant a FORET, una fàbrica de sosa càustica, a la ciutat de València.

Per a alguns d'aquests treballadors, el canvi d'activitat tindrà un cost d'amarga experiència, amb conseqüències dramàtiques: Pepet *d'Anguila* perdrà parcialment la visió, i el tio *Millares* perdrà igualment un braç en un altre accident de treball.

D'alguna manera, la mecanització del camp pal·liaria els greus problemes de mà d'obra imperants. Tanmateix, la nostra agricultura, que ha arrossegat l'enda-

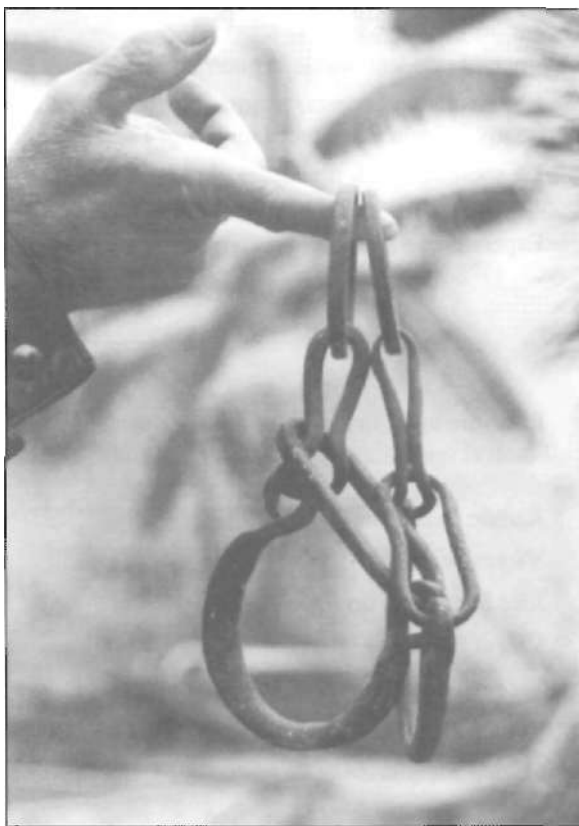
rreriment d'un segle, es troba mancada d'una mecanització operativa i viable que abaratisca les despeses del camp per fer-lo més competitiu.

L'any 1873 (durant la primera república d'Espanya) Rogelio Ibarreta, autor de LA RELIGIÓN AL ALCANCE DE TODOS o LAS MEMORIAS DE UN LIBRE PENSADOR, ja ens parla de l'existència als Estats Units d'Amèrica d'un tractor que obri diversos solcs alhora:

«Y mientras vosotros os dedicáis a hablar en la plaza de vuestro pueblo del precio de la cebada, por que a vosotros sólo os interesa el precio de vuestras cosechas y aráis aún vuestros campos trabajosamente, con una yunta de muías, en el pueblo Americano, uno de los más avanzados y más libres de la tierra, por que tienen unos gobernantes que se preocupan de verdad de la prosperidad de su pueblo, yo os digo que en ese pueblo sus gentes ya aran sus tierras con máquinas que abren, no cinco ni seis surcos a la vez, sino doce...»

Aquest secular endarreriment del nostre camp en l'aspecte tecnològic, a hores d'ara ha experimentat un extraordinari avanç amb la mecanització de la dècada dels seixanta; però aquesta metamorfosi del sector agrícola comportarà problemes estructurals de caire sentimental. A partir de l'any seixanta, el ramat de rossins serà el primer que es sacrificarà, de forma progressiva fins a la seua extinció quasi total.

Pel carrer de Conca, que passava per ser l'eix articulador de tot el trànsit cap al secà dels llauradors, va

Els TRABADORS ha estat un element per a trabar el rosí o el matxo en acabar la feina per a que no pugués fugir mentre pasturava.